

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/61>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

SPECIFIC FEATURES OF COUNTERING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY OFFICIALS OF LEGAL ENTITIES OF PUBLIC LAW

Лев Р.В., аспірант
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університет державної фіскальної служби України

У статті визначено роль та особливості протидії досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права. Розкрито поняття протидії розслідуванню та окреслено мету і способи протидії розслідуванню кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права.

Враховуючи позицію практичного розпізнавання протидії на початковому етапі досудового розслідування й подальшого її подолання, досліджено внутрішні й зовнішні форми протидії, які за своїм змістом можуть відноситись і до окремих етапів розслідування, і до досудового розслідування в цілому, а потім й судового розгляду та стосуватися усіх суб'єктів протидії.

Визначено, що змісту слідчих ситуацій, створює особливі умови для протидії досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права. До таких умов віднесено: слабку доказову базу на початковому етапі досудового розслідування кримінального провадження; незастосування до службових осіб юридичних осіб публічного права, тобто осіб, які займають досить владну й активну позицію щодо відношення до учасників процесу розслідування злочину, такого запобіжного заходу, як взяття під варту; корупційність обстановки у контролюючих та правоохоронних органах; наявність інших підозрюваних у провадженні, які не були встановлені на початковому етапі розслідування; наявність додаткових епізодів у провадженні, стосовно яких злочинці вживають певних заходів щодо приховування; невжиття детективом негайних та жорстких заходів під час прояву будь-яких ознак протидії розслідуванню; не вилучення усіх документів та інших доказів вчинення корупційного злочину службовою особою юридичної особи публічного права, під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій.

За результатами проведеного дослідження виділено три основні ознаки протидії досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, а саме: 1) сильна завуальованість проявів (факторів) протидії, які важко виявити й ще важче юридично кваліфікувати; 2) протидія має системний характер, коли неможливість одного способу замінюється іншим, тобто у разі невдачі одного прийому протидії, йде пошук нових способів; 3) одночасно застосовуються декілька засобів впливу на різних учасників кримінального провадження, включаючи детектива, його керівника, прокурора.

Ключові слова: протидія, досудове розслідування, службові особи юридичних осіб публічного права, слідча ситуація, етапи протидії, способи протидії, форми протидії.

The article defines the role and features of countering the pre-trial investigation of crimes committed by officials of legal entities of public law. The concept of counteraction to the investigation is revealed and the goals and methods of counteraction to the investigation of criminal proceedings in relation to crimes committed by officials of legal entities of public law are outlined.

Taking into account the position of the practical recognition of opposition at the initial stage of the pre-trial investigation and its further overcoming, the internal and external forms of counteraction were investigated, which in their content can relate both to individual stages of the investigation, and to the pre-trial investigation as a whole, and then the judicial review and concern all subjects. counteraction.

It is determined that the content of investigative situations creates special conditions for counteraction in the pre-trial investigation of crimes committed by officials of legal entities of public law. These conditions include: weak evidence base at the initial stage of pre-trial investigation of criminal proceedings; non-application of public law to officials of legal entities, that is, persons who take a sufficiently powerful and active position in relation to the participants in the investigation process of a crime, such a measure of restraint as detention; corruption of the situation in the regulatory and law enforcement agencies; the presence of other suspects in the production who were not identified at the initial stage of the investigation; the presence of additional episodes in the proceedings, for which the criminals take certain measures to conceal; the detective's failure to take immediate and harsh measures if there are any signs of opposition to the investigation; not seizure of all documents and other evidence of the commission of a corruption crime by an official of a legal entity of public law, during the primary investigative (search) actions.

According to the results of the study, three main features of counteraction in the pre-trial investigation of crimes committed by officials of legal entities of public law were identified, namely: strong veiled manifestations (factors) of counteraction, which are difficult to detect and even more difficult to legally qualify; opposition is of a systemic nature, when the impossibility of one method is replaced by another, that is, in case of failure of one method of counteraction, new methods are sought; at the same time, several methods are used to influence various participants in criminal proceedings, including a detective, his head, and a prosecutor.

Key words: counteraction, pre-trial investigation, officials of legal entities of public law, investigative situation, stages of counteraction, methods of counteraction, forms of counteraction.

Протидія досудовому розслідуванню – актуальна проблема не тільки для теорії та практики розслідування кримінальних проваджень усіх категорій, а й соціального життя в цілому. Багато в чому це негативне, руйнівне явище відбиває ставлення частини нашого суспільства до права та правосуддя. Така ситуація пояснюється впливом суб'єктивних й об'єктивних факторів на правосвідомість

окремих громадян або груп осіб нашої держави. В силу такого впливу, у мислення та поведінку окремих суб'єктів суспільства закладається універсальний алгоритм, який сприяє тому, що за певних умов та ситуацій можна не слідувати вимогам кримінального та кримінального процесуального законів, а намагатись обійти або переламати їх на свою користь на певних етапах досудового розслідування

й судового провадження зокрема. У криміналістиці це явище отримало назву «протидія розслідуванню».

У своїх роботах вчені-криміналісти розглядають протидію розслідуванню злочинів, як: один з факторів загрози безпеці доказів; поведінку суб'єкта злочину, спрямовану на приховування слідів свого протиправного діяння або їх фальсифікацію; активізацію діяльності деструктивних елементів, спрямованих проти правомірної діяльності органів досудового розслідування [1, с. 630].

З наведених думок науковців, можна окреслити ряд загальних (типових) ознак протидії, які проявляються під час розслідування кримінальних проваджень будь-якої категорії:

- дії, система дій або бездіяльність;
- суб'єктами таких дій або бездіяльності є особи або група осіб, причетних у тій чи іншій формі до кримінального провадження;
- діяльність спрямована на перешкодження встановленню істини у провадженні, з метою уникнення винних осіб кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання;
- дії (бездіяльність) відбуваються під час досудового розслідування.

Тож, під протидією досудовому розслідуванню необхідно розуміти незаконні дії або бездіяльність будь-яких учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування, спрямовані на перешкодження кримінального судочинства і, як наслідок, перешкодження притягнення до кримінальної відповідальності винної особи або не притягнення до кримінальної відповідальності невинної особи, з метою виконання призначення кримінального судочинства та в інтересах правосуддя.

Проблема протидії досудовому розслідуванню найгострішою завжди була, є і буде у службовому середовищі. Така ситуація пояснюється наявними можливостями службових осіб юридичних осіб публічного права для негативного впливу на органи розслідування та правосуддя зокрема. Ще більшою протидія стає під час кримінального переслідування службових осіб правоохоронних та контролюючих органів, які є юридичними особами публічного права, що пояснюється не тільки їхніми службовими повноваженнями, а й слідчо-оперативними можливостями, які мають ці суб'єкти.

Таким чином рівень протидії залежить від можливостей підозрюваної – службової особи. Тому саме такі можливості формують причини протидії досудовому розслідуванню кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, або навіть є безпосередніми причинами такої діяльності. З цього погляду потенціал службових осіб юридичних осіб публічного права, які вчинили корупційні злочини, набагато вищий, ніж у звичайних громадян.

Причинами протидії досудовому розслідуванню кримінальних проваджень даної категорії є:

1. Корупційні злочинні діяння, які вчиняються у службовому середовищі, як правило, не сприймаються колегами, як злочинні, на відміну від загальнокримінальної злочинності, коли злочинець піддається справедливому моральному осуду оточення. Зазвичай такі випадки пояснюють тим, що службову особу підставили або незаконно звинуватили. Нейтральне або навіть доброзичливе ставлення колективу до службової особи – злочинця, можна пояснити тим, що корупційні злочини в Україні є доволі поширеними та мають великий рівень латентності, що і призводить до відповідних висновків й негативних дій з боку інших службових осіб в процесі розслідування таких протиправних діянь.

2. Активна протидія з боку представників контролюючих та правоохоронних органів, а у ряді випадків й інших органів влади. Результатом такої протидії є страх керівників цих органів перед виробленою системою покарань,

аж до зняття з посад осіб керівного складу, яким була підпорядкована підозрювана службова особа, яка вчинила корупційний злочин. У цій ситуації практично немає значення, чи винен керівник у тому, що підпорядкована йому службова особа вчинила злочин, чи ні. Інакше кажучи, керівник юридичної особи публічного права, якому підпорядковувалась службова особа, яка вчинила корупційний злочин, починає протидіяти досудовому розслідуванню вже в особистих інтересах, заради збереження свого становища та повноважень.

3. Органи влади мають у своєму розпорядженні владні, розвідувальні, технічні та інформаційні можливості, за допомогою яких вони можуть бути в курсі усіх проведених слідчих (розшукових) дій щодо викриття винних осіб, здійснюючи на них протиправний вплив. Така протидія може пояснюватися співучастю представників органів влади у корупційному злочині або іншими особистими мотивами.

4. Особисті або службові зв'язки підозрюваного серед детективів, слідчих, оперативних працівників або працівників суду дозволяють здійснювати безпосередній тиск на самого детектива, експерта та інших осіб, залучених у процесі розслідування, а надалі й на суд.

5. Службові особи поряд з адміністративним ресурсом використовують матеріальні засоби, наявні у їхньому розпорядженні, з метою впливу на органи досудового розслідування та суд [2, с. 9].

6. На особу, яка заявила про вчинення корупційного злочину, вчиненого службовою особою юридичної особи публічного права або свідків протиправної події, доволі часто здійснюється тиск та негативний вплив із боку підозрюваної – службової особи або її посередників.

7. Слідча ситуація, тобто ситуація, яка склалася на початковому етапі розслідування стає фундаментом для застосування прийомів протидії.

Своєю чергою форми протидії досудовому розслідуванню можна класифікувати за різними підставами. Це можуть бути активні та пасивні форми протидії [3, с. 165], протидія за напрямками, стадіями та суб'єктами розслідування, складні й прості форми [4, с. 144], очевидні та неочевидні форми протидії [5, с. 207], внутрішні й зовнішні форми протидії [6, с. 173].

На нашу думку, саме поділ протидії на внутрішню та зовнішню форми, і є найактуальнішим під час розслідування злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права. Так, поділ протидії на внутрішні та зовнішні форми є практичніший у силу їхнього швидкого розпізнавання в залежності від суб'єктів негативного впливу, їхніх потенційних можливостей та прогнозованих дій. Це дозволяє реально оцінювати силові прийоми тієї чи іншої протидії з позицій конкретних слідчих ситуацій, для чіткого реагування на кожну з них.

Під внутрішньою протидією доцільно розуміти протидію тих чи інших осіб, які процесуально знаходяться в орбіті розслідування кримінального провадження. До таких осіб необхідно віднести: підозрюваного (підозрюваних), свідків, потерпілого (потерпілих), фахівців та експертів, адвокатів. Усі вони у різній формі під час досудового розслідування процесуально залежать від особи, яка проводить розслідування (детектив, слідчий, прокурор) і визначає логіку й тактику своєї кримінальної процесуальної діяльності.

Своєю чергою зовнішня протидія – це діяльність осіб, не пов'язаних з розслідуваною подією та особою, що проводить розслідування, або пов'язаних з особою, яка проводить розслідування, службовими або іншими владними відносинами. Суб'єкти зовнішньої протидії зазвичай приховані та мають вплив на владні структури, користуються значними фінансовими можливостями тощо. Іноді зовнішня протидія однієї або декількох осіб переходить у протидію органу влади в цілому, спрямовану на

перешкоджання законній діяльності детектива (прокурора, слідчого).

Вплив протидії на швидкість та ефективність процесу розслідування кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, за внутрішніми й зовнішніми формами має свою специфіку. По-перше, на відміну від розслідування злочинів інших категорій, ця категорія злочинів відрізняється потужними зовнішніми проявами протидії – тиск на детектива з боку прямого керівника або інших службових осіб, наділених владними повноваженнями, представників інших правоохоронних та контролюючих органів, а іноді й суду. По-друге, оскільки мова йде про розслідування корупційних злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, внутрішня протидія тісно переплітається із зовнішньою, утворюючи загальний конгломерат різноманітних проявів протидії. У такій ситуації, детектив іноді залишається сам на сам зі злочинцем, без підтримки прямих й безпосередніх керівників, без оперативного супроводу, і лише завдяки своєму професіоналізму та волі доводить провадження до обвинувального акту [7, с. 142].

Способи протидії розслідуванню цієї категорії злочинів, з одного боку, є дуже різноманітними, а з іншого – вони повторюються, стаючи типовими й цілком передбачуваними. Так, визначено, що протидія розслідуванню має певні стадії, які мають свої особливості для досягнення конкретних цілей, а саме:

1. Стадія виявлення злочину й внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Мета осіб, що протидіють, – не допустити внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

2. Стадія початкового етапу досудового розслідування. На цій стадії суб'єкти протидії можуть переслідувати такі цілі: обмежити можливості до виявлення документів або речових доказів злочину; не допустити свідків до надання показань щодо діяльності службових осіб; створити фіктивні відомості, які фактично будуть виправдовувати винних осіб. На цьому етапі, одним із головних завдань для осіб, які протидіють, є вжиття різноманітних заходів (звернення до впливових осіб у правоохоронних органах та в органах влади; симуляція «загострення хвороб» службової особи) спрямованих на: не вручення підозри службовій особі; незастосування до підозрюваного такого тимчасового запобіжного заходу, як затримання особи та тримання під вартою.

3. Стадія наступного етапу досудового розслідування кримінального провадження. Цілі суб'єктів протидії такі ж, як і на етапі проведення першочергових слідчих (розшукових) дій.

4. Стадія закінчення розслідування кримінального провадження. Цілями осіб, що протидіють, є підготовка протидії для етапу подальшого судового розгляду. Проводиться цілий комплекс підготовчих дій, спрямованих на протидію нормальному ходу судового розгляду кримінального провадження.

Характерними способами протидії досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права є: звільнення службової особи з юридичної особи публічного права датою, яка передувала вчиненню корупційного злочину (тобто «заднім числом»); натяки та прямі погрози заявнику або свідкам про несприятливі наслідки для них та їхніх родичів; підкидання заявнику, свідкам або їхнім близьким родичам наркотичних речовин, зброї та інших заборонених предметів, надалі з їх вилученням та внесенням відомостей по факту вчинення злочину до Єдиного реєстру досудових розслідувань; наведення аргументів щодо інсценування злочину цієї категорії з боку потерпілого; перевірка з боку контролюючих або правоохоронних відомств, у ході яких заявник може бути опитаний у «відповідній»

формі, з завуальованим залякуванням або може чинитися тиск на нього в іншій формі; організація виступів у засобах масової інформації про «неправомірну» підозру службової особи юридичної особи публічного права; вплив на керівництво підприємства, установи, організації, де працює заявник або свідки, шляхом застосування владних повноважень; створення негативної громадської думки за місцем роботи або за місцем проживання (особливо у малих населених пунктах) про заявника або свідків; використання матеріалів, які компрометують заявника або свідків, з метою впливу на них, до того ж дані матеріали можуть не мати кримінального характеру, а бути морального значення; застосування різних форм впливу на детектива, прокурора, починаючи із завуальованого (прямого) підкупу або дискредитації; різні методи впливу на слідчого суддю. У даному аспекті мова не йде про підкуп слідчого судді, досить його знайомств з працівниками владних структур; багаторазові оскарження рішень, дій або бездіяльності особи, яка проводить розслідування у суді, що доходить до абсурду й у деяких випадках блокує процес досудового розслідування, а злочинці отримують «бонус» у вигляді часу [8, с. 225]; тиск на детектива через керівника або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури аж до прямих вказівок закрити кримінальне провадження, попри наявність доказів; тиск (нерідко підкуп) на експертів або фахівців у провадженні, з метою винесення сприятливого для злочинця рішення; незаконне прослуховування телефонних розмов детектива або прослуховування його кабінету під час проведення певних слідчих (розшукових) дій або їх планування; знищення або фальсифікація матеріалів кримінального провадження, або інших матеріалів та документів, з якими був пов'язаний корупційний злочин та які знаходяться у підозрюваної особи.

Звертаємо увагу на те, що форми та способи протидії досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права залежать від обставин протиправного діяння, слідчих ситуацій й безпосередньо процесу ведення розслідування, суб'єктивних та об'єктивних факторів, що впливають на поведінку злочинця й можуть проявлятися так чи інакше на усіх етапах досудового розслідування [9, с. 163].

Для нейтралізації та подолання протидії досудовому розслідуванню необхідно вчасно виявляти та діагностувати форми такої протиправної діяльності, вживати необхідних заходів. Одночасно необхідно пам'ятати, що прояви протидії у процесі розслідування злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, далеко не завжди є очевидними, тому їх необхідно, по-перше, своєчасно і повною мірою виявляти; по-друге, швидко й чітко реагувати на них; по-третє, забезпечити вирішення процесуальних й тактичних завдань досудового розслідування. У процесі вирішення зазначених завдань, виявлення проявів протидії розслідуванню злочинів цієї категорії, буде здійснюватися поступально, із залученням оперативних й слідчих можливостей [9, с. 164].

Можна виділити наступні етапи виявлення протидії досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права: – розпізнавання ознак протидії на підставі окремих сигналів, процесуальних, оперативно-розшукових та інших даних, які свідчать про втручання у процес розслідування; – виявлення протидії досудовому розслідуванню, що полягає у висуненні версій про конкретні прояви протидії та проведенні перевірчих заходів щодо встановлення способів протидії, осіб, які беруть участь у даній протиправній діяльності, інших відомостей, що підтверджують або спростовують факт протидії; – діагностування протидії – вирішення розпізнавальних завдань з визначення стану розслідування щодо його відповідності до стандартних норм, виходячи з наявності або відсутності конкретних

проявів протидії; – оцінка відповідності факторів протидії кримінально-правовим, адміністративним, дисциплінарним або морально-етичним нормам; – прийняття рішення щодо застосування конкретних правових й тактичних заходів, спрямованих на нейтралізацію та подолання протидії досудовому розслідуванню злочинів цієї категорії.

С.К. Делікатний пропонує оригінальний спосіб виявлення протидії у вигляді застосування поліграфа до учасників кримінальних проваджень щодо досліджуваних злочинів [10, с. 56]. Хоча, на нашу думку, основним завданням поліграфа у процесі досудового розслідування злочинів є його спрямованість на здобуття орієнтовної для розслідування інформації, що сприятиме чіткому вибору засобів та методів перевірки версій розслідування й обранню оптимального комплексу слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів для якнайшвидшого встановлення істини у провадженні.

Щодо цього Л.Д. Удалова також висловлює пропозиції стосовно можливості та доцільності використання поліграфа як одного з методів інструментальної діагностики емоціональної напруженості допитуваного. До того ж науковець звертає увагу на те, що результати, отримані від застосування поліграфа, можуть використовуватися слідчим лише як орієнтовна інформація, а матеріали застосування поліграфа (стрічки, записи) можуть не долучатись до провадження. Вона зазначає, що вербальна інформація може бути отримана за допомогою поліграфа, а тому у ході розслідування злочину має бути передбачено тестування тільки тих осіб, які добре усвідомлюють суть того, що відбувається й добровільно на це погоджуються. Також для участі у допиті має бути дозволено залучення фахівця психолога, який виконуватиме функції оператора поліграфа, висновки якого доводяться до відома не лише ініціатора проведення допиту, але й особи, яка допитується [11, с. 20].

Отже, інформація, яка може бути отримана за допомогою поліграфа, завжди має відносний характер, а тому не може бути доказом у провадженні.

З викладеного вище, можна зробити висновок, що протидія досудовому розслідуванню злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права має три основні ознаки:

1) сильна завуальованість проявів протидії, які важко виявити й ще важче юридично кваліфікувати. Наприклад, чи можна говорити про склад злочину, якщо прямий або безпосередній керівник детектива пропонує йому «більш об'єктивно» поставитися до підозрюваної особи – службової особи або окремого епізоду злочину, а фактично – закрити кримінальне провадження? Сумнівно, що це можна назвати навіть ознакою злочину, хоча у разі не прийняття детективом такої пропозиції, можуть бути застосовані конкретні дії: стягнення, передача провадження іншому детективу тощо;

2) на відміну від протидії досудовому розслідуванню злочинів інших категорій, під час розслідування злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, протидія має системний характер, коли неможливість одного способу замінюється іншим, тобто у разі невдачі одного прийому протидії, йде пошук нових способів;

3) одночасно застосовуються декілька засобів впливу на різних учасників кримінального провадження, включаючи детектива, його керівника, прокурора тощо. Усі зазначені дії проводяться з обов'язковим залученням адміністративного ресурсу, за допомогою матеріального стимулювання (підкуп, надання неправомірної вигоди). Тому основні проблеми полягають у розпізнанні та виявленні проявів протидії, сигналів про таку протиправну діяльність, динаміки та системи факторів протидії, які практично ніколи не є поодинокими, а носять множинний, наступальний і всеосяжний характер.

Висновки. Таким чином, розслідуючи злочини, вчинені службовими особами юридичних осіб публічного права, особа, яка проводить розслідування практично завжди стикається з досить активною й потужною протидією до якої залучаються інші службові особи, представники органів влади, адміністративні, оперативно-розшукові, технічні та інші можливості. Протистояти такій протидії можна, лише маючи: знання специфічних форм протидії досудовому розслідуванню з боку службових осіб юридичних осіб публічного права та їхніх близьких; певний досвід з виявлення такої протидії; бездоганні професійні, морально-етичні й особисті якості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пчеліна О.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 628–632.
2. Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. 24 с.
3. Карпов Н.С. Протидія розслідуванню. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3. С. 161–169.
4. Степанюк Л.Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 261 с.
5. Лисиченко В.К. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: монографія. Луганськ : РВВ Луганськ, держ. ун-ту внутр. справ, 2009. 304 с.
6. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: учеб. пособ. для вузов. – 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 837 с.
7. Чесакова М.С. Форми і способи протидії розслідування злочинів: підходи до їх класифікації. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 139–145.
8. Войтюк Р.В. Процесуальні гарантії діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 223–226.
9. Завидняк І.О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія і право)*. Ірпінь. 2019. № 15. С. 159–167.
10. Делікатний С.К. Використання поліграфа в діяльності ОВС : навч. посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2001. 109 с.
11. Удалова, Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 33 с.